

TÁJ ÉS RÉGIÓ

A REGIONÁLIS ESZME KIALAKULÁSA ÉS TÁJI VONATKOZÁSAI

A BALATON-TÉRSÉG REKREÁCIÓS CÉLÚ FEJLESZTÉSTÖRTÉNETÉBEN

LANDSCAPE AND REGION FORMATION OF THE REGIONAL CONCEPT AND ITS LANDSCAPE ASPECTS IN THE HISTORY OF BALATON DEVELOPMENT

SZERZŐ/BY:
WETTSTEIN DOMONKOS

BEVEZETŐ

Ormos Imre „A tájépítészettől hozzájárulása a környezet újrendezéséhez” című előadásában az 1966-ban megrendezett 10. IFLA Kongresszuson a Balatoni Regionális Tervet mutatta be, mint a nagy léptékű tájrendezés nemzetközi viszonylatban is jelentős példáját.¹ A Nemzetközi Építész Szövetség (UIA) Abercrombie-díjával is kitüntetett tervezés vezetője a Városépítési Tervező Vállalat (VÁTERV) munkatársa, az építész végzettségű város- és regionális tervező Farkas Tibor² volt, miközben a munkába a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola részéről bekapcsolódó Ormos Imre is meghatározó szerepet vállalt a regionális tájrendezés metodikájának kialakításában. A tájrendezési munkarész kidolgozását már a Farkas

által koordinált tervművelet előtt megkezdte az Országos Tervhivatalban, így az első regionális léptékű, a tájat egységes nézőpontból szemlélő balatoni tájrendezési terv az ő nevéhez is fűződik.

A tanulmány célja a Balaton-fejlesztés eszme- és szakmatörténeti rekonstrukciója, elsősorban az építész, a településtervező és a tájépítész feladatkörök, koncepciók bemutatásával. A források által eszmetörténeti szinten bemutatható a régió- és tájfogalom diszciplináris kereteken átnyúló viszonya, valamint a regionális stratégiaalkotás építészeti - urbanisztikai - tájépítészeti differenciálódási folyamata. A korai tömegturizmus modernizációs problémáit vizsgálva kirajzolódik egy, a fejlesztéstől a rehabilitációig tartó ív, ami a szakmai pozíciók átren-

¹ Ormos Imre: *Planung für das Erholungsgebiet am Balaton-see, Ungarn. Garten und Landschaft* 9, 1966, pp. 285-287.

² Farkas Tibor személyes hagyatéka a kutatás során feldolgozva az örökösök engedélyével.

INTRODUCTION

Imre Ormos introduced the Balaton Regional Plan in 1966 on the 10th IFLA congress. His presentation was titled "Landscape architecture contribution to environmental rearrangement, and he highlighted it as a perfect example a large-scale landscape design.¹ The leader of the UIA Abercrombie award winner design project was a member of Urban Planning Enterprise (VÁTERV), an urban and regional designer architect, Tibor Farkas.² Imre Ormos, a representative of the Horticulture College, also joined the project, and played a defining role in establishing the methodology for regional landscape planning. He had started to draft the landscape layout section well before the planning operation co-ordinated by Farkas in the National Development Bureau, and the Balaton landscape design plan which deals with the lake from a single perspective is attributed to his name in part.

The purpose of the study is to reconstruct lake development technical and theoretical background from a historical point of view by introducing primarily the roles of architects, city engineers and land architects/designers. Resources help us introduce the relationship between landscape and region concept, as well as we get a chance to have an insight into the urban and architecture processes of regional strategy creation. Problem analysis of early mass tourism indicates a trend which connects the development with the rehabilitation, and this trend required the establishment of landscape tools as well the reorganisation of technical positions.

In the Ormos archives stored³ in Entz Ferenc Library of Szent István University,

one can find the original 1963 version of "20 year development plan - Balaton". The author added some hand-written notes to this document, and⁴ strongly criticised contradicting ratios of green area development and lake shore filling, and as such forecasting the risk embedded in modernisation. His early criticism showed in time the tensions which started to surface from the mid-sixties due to the ambivalent nature of the development. Having the current regional trends in view, it is worth examining the scale change taking place in the wake of holiday resort urbanisation, i.e. a genesis of regionality, and then its changes, the emergence of landscape design concept in the tools for architecture, urbanism and landscape formation.

The concept of the landscape was first defined by Mihály Mócsényi in 1968. Previously, this concept was used differently by a whole variety of disciplines, more often than not as a synonym of "region". In the initial phase of Hungarian regional planning, Balaton and other geographic area related tasks are often mentioned as "small landscape" assignments, even though these design tools did not even have any landscape design or nature protection intentions." Simultaneously, "landscape formation" appeared as a recurring item in his architecture and urban planning practice, with special emphasis on holiday resorts, albeit "landscape" instruments were not defined by plan publishers." In the above cases, the landscape appeared as a supplementary concept, in fact, as a contradiction to the best practice of the industrial and urban planning processes. Urbanisation of holiday resorts plastically illustrates the problems stemming from the breakaway from conventional urban

¹ Ormos Imre: *Planung für das Erholungsgebiet am Balaton-see, Ungarn. Garten und Landschaft* 9, 1966, pp. 285-287.

² Farkas Tibor personal archive, with courtesy of the family.

³ Szent István Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár, 165. fond: Ormos Imre materials, box 4.

⁴ Imre Ormos was received „The 20-year Development Plan of Balaton” document by Béla Major BIB Secretary General's telegram, requesting "to help its implementation in its own personal area." As a concluding note, the following handwriting by Ormos can be read: "Afforestation: 284 hectares a year, of which forest: 200 hectares, forest area: 75 ha, line of trees: 9 hectares. Beach replenishment of 170 hectares."

deződését és új, elsősorban tájrendezési eszközök megjelenését kívánta meg.

A Szent István Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltárának archívumában őrzött Ormos-hagyatékban³ fellelhető az 1963-as *A Balaton 20 éves fejlesztési terve* című dokumentáció, melyet személyes kézírásos feljegyzéseivel egészített ki,⁴ erősen kritizálva a zöldfelületi fejlesztés és a partfeltöltés ellentmondó arányait, előrevetítve a modernizáció veszélyeit. Korai kritikája már sejteti a fejlesztés ambivalens szellemiségében rejlő, a hatvanas évek közepétől egyre inkább felszínre kerülő feszültségeket. A regionális gondolkodás jelen horizontját is szem előtt tartva érdemes megvizsgálnunk az üdülőtérületi urbanizáció révén bekövetkező léptékváltást, a regionalitás geneziséét, majd szakmatörténeti differenciálódását és az egységes tájalakítás eszméjének megjelenését az építészet, az urbanisztika és a tájtervezés eszközeiben.

A tájfogalom tervezéseméleti megalapozása Mőcsényi Mihály 1968-as definíciójához köthető a hazai szakmatörténetben, ezt megelőzően a különböző diszciplínák eltérő funkcióval és tartalommal alkalmazták, gyakran épp a régió fogalom szinonimájaként. A hazai regionális tervezéstörténet kezdeti szakaszában gyakran „kistáji tervekként” említi a Balatonra és más földrajzi egységek rendezésére irányuló feladatokat, miközben ezek a terveszközök a mai értelemben vett tájrendezési, de még tájvédelmi szándékokkal sem bírtak. Ezzel párhuzamosan a „tájképi formálás” is visszatérő motívumként jelent meg az építészeti- és településtervezés – különösen üdülőtérületekre irányuló – gyakorlatában, bár a „tájképi” eszközök pontos meghatározásával adósak marad-

tak a tervek publikálói. A fenti esetekben a táj mint segédfogalom jelent meg, ellentétet képezve az ipariális és urbánus keretekre szabott, bevett tervezési gyakorlattal. Az üdülőtájak urbanizációja plasztikusan illusztrálja a hagyományos települési kontúrokból való kiszakadás, a morfológia és történeti kontextus hiányából adódó problémákat, ahol a rekreációt biztosító természeti táj a tervezők számára elsősorban mint vizualitás jelent meg, és az eltérő léptékszintek közti közvetítő médiumként használták. A látványorientált szemlélet magában hordozta a szubjektív leképezés és értelmezés problémáját is, amit a korabeli szaknyelv differenciálatlan jellege tovább erősített.

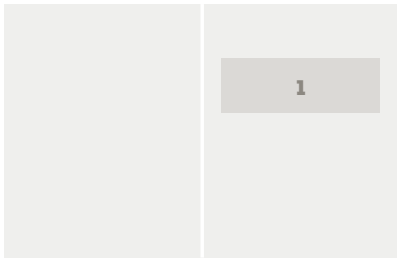
Jelen publikációban a tájfogalmat annak történeti kialakulásában követhetjük nyomon, elfogadva, hogy annak tartalma nem statikus, hanem egy – helyenként ellentmondásos – eszmetörténeti folyamat eredménye. Ebben a genealógiában a Balaton-fejlesztés feladatai, kiéleződő ökológiai problémái jelentős inspirációt gyakoroltak a nagy léptékű zöldfelületi tervezés felértékelődésére és a hazai tájrendezés diszciplínájának kialakulására.

TÁJ- ÉS RÉGIÓKÉPZETEK NEMZETKÖZI TERVEZÉSI KONTEXTUSBAN

A hazai regionális stratégiaalkotás előzményeiként érdemes rendszereznünk táj és régió fogalmi viszonyainak tervezéstörténeti alakulását a nemzetközi gyakorlat tükrében. A fogalom megjelenése a századfordulón *Patrick Geddes* skót evolúciós biológushoz köthető, aki interdiszciplináris tevékenysége során a településtervezés elméletére is jelentős

3 Szent István Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár, 165. fond: Ormos Imre iratai 4. doboz

4 Ormos Imre *Balaton 20 éves fejlesztési tervét Major Béla BIB főtitkár táviratával kapta kézhez, kérve „segítse a saját területén annak megvalósulását.”* Konklúzióként kérdőjelek közé ékelve az alábbi sorok olvashatóak: „Fásítás: évente 284 ha, ebből erdő 200 ha, erdő-sáv 75 ha, fasor 9 ha. Tületnyerés feltöltéssel 170 ha.”

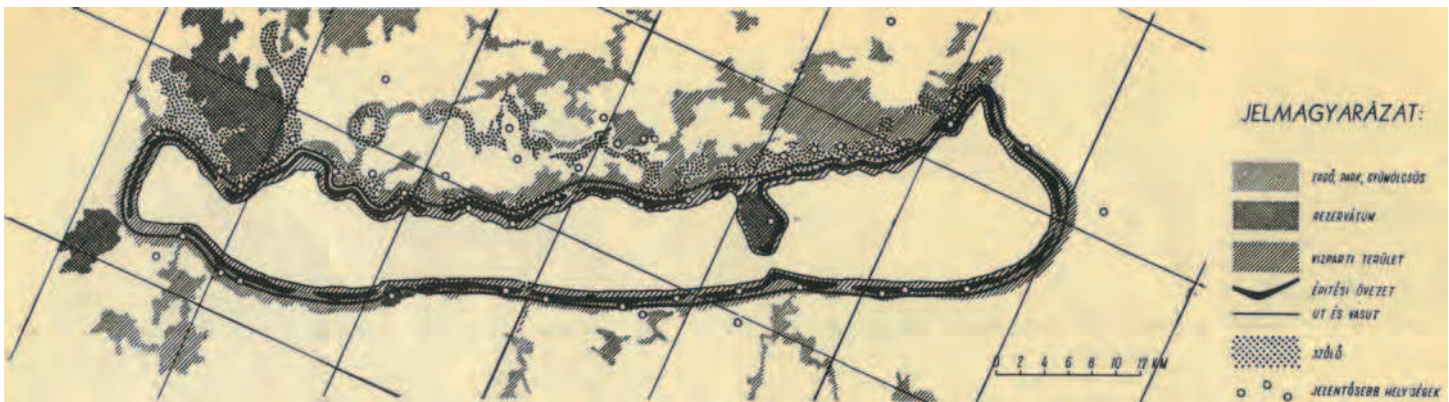

1. ábra/fig.:

Tóth János 1946-os vázlatos tervjavaslata a Balaton-környék területfelhasználására /

Draft plan for the Balaton area, János Tóth, 1946 (FORRÁS/SOURCE: KOMORÓCZY LAJOS: A BALATONKÖRNYÉK ÜDÜLŐTERÜLETEINEK

FEJELSZTÉSI KÉRDÉSEI. KÜLÖNLÉNYOMAT AZ ÉPÍTÉSÜGYI SZEMLE 1957/2 SZÁMÁBÓL. BUDAPEST, 1958.)

contours and from the lack of morphology and historical context where the nature providing recreational options is essentially considered by the designers as a visual element, and was used a medium between different scale levels. Spectacle-oriented approach brought along the problem of subjective imaging and interpretation as well. The undifferentiated nature of contemporary literature further amplified the problem.

In this publication we examine the landscape concept in parallel with its historic background, and we will acknowledge, that the content of this document is a result of a conceptual development with some contradictions here and there. In this genealogy, Balaton development tasks and intensifying ecology problems served as significant inspiration to further large-scale green area planning and the formation of Hungarian landscape design.

LANDSCAPE AND REGION CONCEPT IN AN INTERNATIONAL DESIGN CONTEXT

As a historical element of Hungarian regional strategy creation, it is worth categorising the development of landscape and region relations in view of the

international practice. The concept first appeared at the turn of the last century, when a Scottish biologist, *Patrick Geddes* had a massive impact on urban planning.⁵ In his theoretical valley cross section, the water flow was considered to be the basis of the regional unit, where right from the spring to the river mouth, different levels of civilisation are present and organise the formation of towns and cities. In his early ecology vision, cultivation and landscape aesthetics create a close unit, and this approach is suitable to synthesise the different disciplines. Geddes's approach was transferred by Lewis Mumford, and it had a massive impact on the American regional development of the era, especially due to emphasising observation and examination instead of strict methodology solutions. By doing this, he favoured landscape perception over regional constructions, and refused the "prejudiced" methodology approach."

Geddes's and Mumford's approach had a significant influence on the construction of a water reservoir to be built in the Tennessee Valley in 1933, albeit the large-scale landscape design, a part of President Roosevelt's New Deal programme, resulted in radical environmental changes. The socio-economic

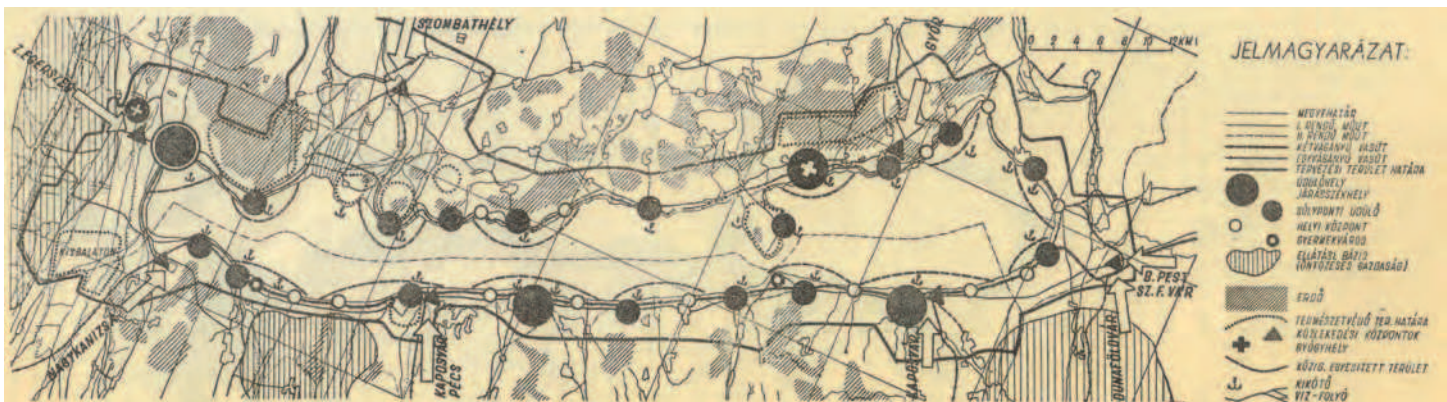
5 Peter Hall: *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design*. Oxford, Blackwell Publishing, 1988, 1996, 2002.

2. ábra/fig.:

A Jankovich István vezette 1953-54-es vizsgálat összegző tervlapja, a zöldfelületi rendszer és tájvédelmi körzetek Ormos Imre javaslatai nyomán /

The summary of the 1953-54 study conducted by István Jankovich, the green surface system and the landscaping districts following Imre Ormos's suggestions

(FORRÁS/SOURCE: KOMORÓCZY LAJOS: A BALATONKÖRNYÉK ÜDÜLŐTERÜLETEINEK FEJLESZTÉSI KÉRDÉSEI. KÜLÖNLENYOMAT AZ ÉPÍTÉSÜGYI SZEMLE 1957/2 SZÁMÁBÓL. BUDAPEST, 1958.)

hatást gyakorolt.⁵ Teoretikus völgyment-szeretében a vízfolyást tekintette a regionális egység alapjának, ahol a forrástól a torkolatig a civilizáció eltérő, ugyanakkor egymásra épülő tevékenységi körei szervezik a településtípusok organizmusát. Korai ökológikus víziójában kultiváció és tájlesztés szerves egységet alkot, mely megközelítés alkalmas az eltérő diszciplínák szintetizálására. Geddes eszméje Lewis Mumford révén a 20. század első felében intézményesülő amerikai regionális tervezésre is nagy hatással volt, különösen a merev metodikák alkalmazása helyett az észlelés és a vizsgálat hangsúlyozásával. Ezzel a táj percepcióját a régió konstrukciók elé helyezte, elutasítva az „előítéletes” metodikai közelítést.

Geddes és Mumford szemlélete is jelentős hatást gyakorolt az amerikai Tennessee-völgyben 1933-ban induló víztározó építésre, bár a nagy léptékű komplex tájrendezési munka, mely Roosevelt New Deal programjának első jelentősebb sikere volt, a természeti környezet jelentős átalakítását eredményezte. Az európai szakmagyakorlásra is nagy hatással lévő szocio-ökonómikus vízió integrálta az ökológia, a mérnöki tervezés, a tájtervezés, az építészet és az esztétika szempontjait. A Tér és

Forma folyóirat, melynek szerkesztője a magyar CIAM csoport vezetője, Fischer József volt, szintén közölte a TVA (Tennessee Valley Authority) projektet, mintegy a Duna régió fejlesztésének inspiratív előképeként, majd külföldi tanulmányútról hazatérve Perczel Károly az Új Építészetben 1946-ban publikált Kell-e országos keret? című munkájában⁶ hivatkozott a TVA projekt sikerére.

Az európai regionális tervezés metodikai fejlődésében több alternatíva is megjelent, melyek közül korai jelenségnek minősül a német Walter Christaller féle *strukturalista* régió megközelítés. A táji adottságok helyett Christallernek a „laboratóriumi körülmények közt” kialakult síkvidéki német városhálózatok adtak kiindulási alapot. A háború után a nyugatnémet tervezés továbbvitte az eszmét, miközben a keletnémet tervezésben sajátos platformot alakított ki az építészet, az urbanisztika és a tájtervezés számára a „komplex projekt” eszméje. A szemléletmód az üdülőterületek stratégiai tervezésében⁷ is megjelent az 1950-es évek végén, amikor a Deutsche Bauakademie a tájépítészt Frank Erich Carlt kérte fel a vizsgálatra.⁸ Carl új turisztikai fejlesztési helyszínek után kutatva nem csak a természetet és a népsűrűséget, de az ipa-

⁵ Peter Hall: *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design*. Oxford, Blackwell Publishing, 1988, 1996, 2002.

⁶ Perczel Károly: *Kell-e országos keret? Új Építészet 2 (1946)*

⁷ Daniela Spiegel: *Vacationing within the walls. The Design and development of holiday resorts in the GDR*. In: Moravánszky Ákos - Karl R. Kegler (eds.) *Re-Scaling the Environment. New Landscapes of Design, 1960-1980. East West Central. Re-Building Europe 1950-1990. Vol. 2*. Birkhäuser, Basel, 2017. pp 173-188.

⁸ Frank Erich Carl: *Erholungswesen und Landschaft*, Deutsche Bauakademie, 1960 Berlin.

vision which had a massive effect on the European trends, integrated aspects of ecology, engineering design, landscape planning, architecture and aesthetics. The Hungarian periodical titled "Tér és Forma" whose editor was the lead of the Hungarian CIAM group, József Fischer, published an article about the Tennessee Valley Authority project, initially as an inspiring prelude to the Danube region development. When Perczel returned from his international study trip, in 1946 he published an article in periodical "New Architecture" titled "Do we need a national framework plan?",⁶ and referred back to the success of the TVA project."

Several alternatives appeared in the methodology development of the European regional planning. An early symptom of these trends was the *structural-regional* approach of Walter Christaller. Instead of unique landscape characteristics, the German network of towns, meticulously formulated on flat lands served as a basis for Christaller. Post-war German design trends continued to foster this concept; in the East German planning, a special platform was established by architects, for urbanists and landscape designers, the so-called concept of a "complex project". This concept surfaced in holiday resort strategic planning⁷ at the end of the fifties when the Deutsche Bauakademie asked landscape architect Frank Erich Carl for the examination.⁸ While searching for new tourism development locations he not only examined nature and population density but air pollution due to industrialisation, and summarised his findings in a single map titled "Landscape diagnosis of East Germany"."

To the contrary with idealistic plans, the concept of pragmatic, purpose

oriented and *projective region* appeared simultaneously in Eastern and Western Europe, as an instrument of centralised economy development. Two Russian professionals, Ivan Alexandrov and Nikolai Kolosovski⁹ established a tool set for projective regional planning in the Soviet Union, as a part of the pragmatic Soviet planning system, and this method went on to become the benchmark in the Eastern Block after 1945. In France, after the Great Depression, in 1929, regional strategies appeared first, and then after the war, a so-called "projective geography" emerged which integrated the actors of the economy by the state.¹⁰ The first assignment of DATAR was a large-scale tourism related development of the sea shore in Languadoc-Roussillon. This project plastically represented how economic modernisation was favoured over complex landscape arrangement aspects.

Landscape perception based regional approach was first established in Europe as a defensive device of mountainous areas. Regional scale development of the North Italian Aosta Valley kicked off in 1937.¹¹ The designer group, led by Adriano Olivetti, was massively influenced by the complexity of the American TVA development. In Switzerland, regional planning was on the agenda as early as the 30's, and placed special emphasis on the effects of urbanisation on the landscape. Due to the country's topographic features, architecture and landscape architecture were closely linked. However, the country's administrative structure, which was organised from the bottom to top, the base democracy and the high level of canton and town autonomy hampered the establishment of regions reaching over

6 Perczel Károly: *Kell-e országos keret-terv? Új Építészet 2 (1946)*

7 Daniela Spiegel: *Vacationing within the walls. The Design and development of holiday resorts in the GDR. In: Moravánszky Ákos - Karl R. Kegler (eds.) Re-Scaling the Environment. New Landscapes of Design, 1960-1980. East West Central. Re-Building Europe 1950-1990. Vol. 2. Birkhäuser, Basel, 2017. pp 173-188.*

8 Frank Erich Carl: *Erholungswesen und Landschaft, Deutsche Bauakademie, 1960 Berlin.*

9 Kolosovskii: *Foundations of Economic Regionalization (1958), Kolosovskii: Theory of Economic Regionalization (1969)*

10 Kenny Cupers, Igor Demchenko: *Projective Geographies Between East and West. In: Moravánszky Ákos - Karl R. Kegler (eds.) Re-Scaling the Environment. New Landscapes of Design, 1960-1980. East West Central. Re-Building Europe 1950-1990. Vol. 2. Birkhäuser, Basel, 2017. pp 135-152.*

11 Adriano Olivetti: *Studi e proposte preliminari per il piano regolatore della Valle d'Aosta*

rosításból adódó légszennyezést is vizsgálta, majd „Kelet-Németország tájdiagnózisai” címmel egységes térképben foglalta össze eredményeit.

Az ideáltervekkel szemben a pragmatikus, célkitűző, *projektív régió* eszméje Európában keleten és nyugaton egymással párhuzamosan jelent meg centralizált gazdaságfejlesztési eszközként. A Szovjetunió tervgazdálkodási rendszerében pragmatikus, ágazati szempontú metodika mentén a húszas években dolgozta ki Ivan Alekszandrov és Nyikolaj Kolosovszkij⁹ a projektív regionális tervezés eszköztárát, mely 1945 után a keleti blokk országaiban is irányadóvá vált. Franciaországban az 1929-es gazdasági válság után jelentek meg a regionális stratégiák, majd a háború után a gazdasági szereplőket állami koordinációval integráló „projektív geográfia”.¹⁰ A Területrendezési és Regionális Fejlesztési Intézet (DATAR) első feladata, a Languadoc-Roussillon tengerpart 1963-as nagy léptékű turisztikai fejlesztése plasztikusan mutatja a gazdasági modernizáció előtérbe helyezését a komplex tájtervezési szempontokkal szemben.

A *táji percepción* alapuló regionális szemlélet Európában elsősorban a hegyvidéki területek defenzív rendezési eszközöként alakult ki. Az észak-olasz Aosta-völgy üdülőterületének regionális léptékű fejlesztése 1937-ben indult el.¹¹ Az Adriano Olivetti vezette tervezőcsoportra nagy hatást gyakorolt az amerikai TVA fejlesztés komplexitása. Svájcban már a harmincas években napirenden volt a regionális tervezés, különös tekintettel az urbanizáció tájképi hatásaira. Az ország topografikus adottságából adódóan építészet és tájépítészet szorosan összekapcsolódott. Ugyanakkor az ország alulról szerveződő köz-

igazgatási struktúrája, a bázisdemokrácia, a kantonok és települések nagyfokú autonómiája megakadályozta a közigazgatási határokon átnyúló régiók kialakulását, s egyedül Zürich agglomerációjára dolgoztak ki egységes tájrendezési tervet.¹² Az építész-politikus Armin Meili országos üdülőterületi tervet dolgozott ki a turizmus okozta urbanizáció problémáinak kezelésére,¹³ az építészeti eszközök szintjén is határozott beavatkozásokat javasolva, de a terv az elaprózódott tulajdonosi struktúra miatt végül nem realizálódott.

A REGIONÁLIS TERVEZÉS KEZDETEI MAGYARORSZÁGON

Magyarországon 1945 előtt még nem éreztette hatását a nemzetközi szinten már formálódó regionális területrendezési szemlélet. Egyedül Magyary Zoltán révén a közigazgatásban jelent meg korai elképzelésként, valamint a Balaton-parti regionális törekvések elszigetelt jelenségét értelmezhetjük az átfogó stratégiára tett korai kísérletként. A két világháború között ugyanis egyre inkább előtérbe került a tópart infrastrukturális fejlesztése és építésügyi rendezése.¹⁴ Az egyre intenzívebb, korlátozás nélküli parcellázás és beépítés hamar szétfeszítette a települési kontúrokat, az összenövő településfolyamok új, tájképi léptékű problémát eredményeztek. A Magyar Mérnök és Építész Egylet 1931-ben interdiszciplináris konferenciát rendezett, ahol az építésrendészeti és esztétikai kérdések mellett a balneológiai, vízügyi, közlekedési infrastrukturális kérdéskörök is megjelentek. A régió egységes fejlesztése és rendezése a közigazgatás szintjén is probléma volt, mivel a

9 Kolosovskii: *Foundations of Economic Regionalization* (1958), Kolosovskii: *Theory of Economic Regionalization* (1969)

10 Kenny Cupers, Igor Demchenko: *Projective Geographies Between East and West*. In: Moravánszky Ákos - Karl R. Kegler (eds.) *Re-Scaling the Environment. New Landscapes of Design, 1960-1980. East West Central. Re-Building Europe 1950-1990. Vol. 2.* Birkhäuser, Basel, 2017. pp 135-152.

11 Adriano Olivetti: *Studi e proposte preliminari per il piano regolatore della Valle d'Aosta*

12 Heinrich Peter: *Regionalplanung im Kanton Zürich*, Gebr. Pretz, Zürich, 1945

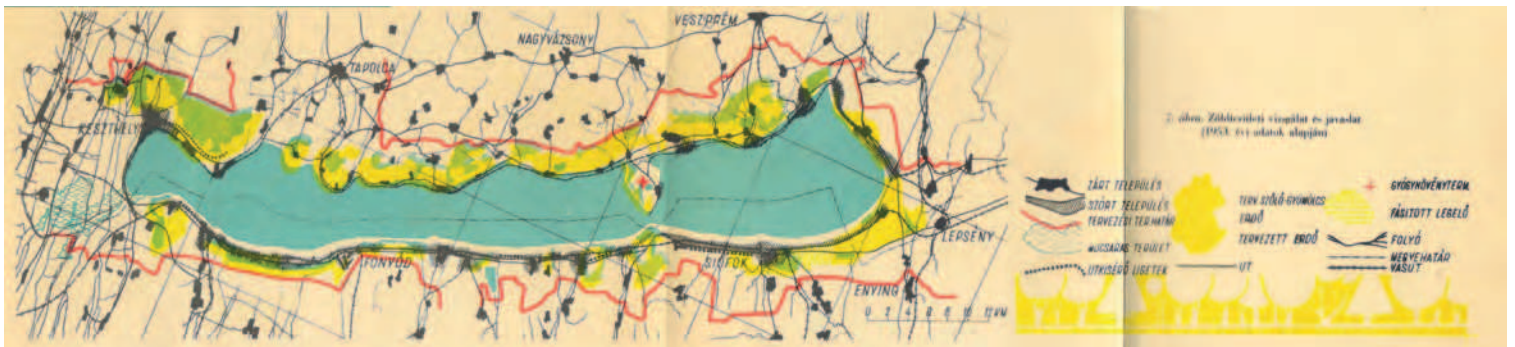
13 Armin Meili: *Bauliche Sanierung von Hotels und Kurorte*, Verlag für Architektur, Erlenbach-Zürich, 1945

14 Az építésügyi kérdések részletes elemzése: Wettstein Domonkos: *Regionális törekvések a Balaton-parti üdülőterületek építéstörténetében a két világháború között. Építés-Építészettudomány, Építés - Építészettudomány 45(1-2) DOI: 10.1556/096.2017.45-1-2*

3. ábra/fig.:

Az Ormos Imre vezette 1953-as tájvizsgálatot összegző tervlap /
The summary of the landscape survey of Imre Ormos in 1953
(FORRÁS/SOURCE: KOMORÓCZY LAJOS: A BALATONKÖRNYÉK ÜDÜLŐTERÜLETEINEK FEJLESZTÉSI KÉRDÉSEI.

KÜLÖNLÉNYOMAT AZ ÉPÍTÉSÜGYI SZEMLE 1957/2 SZÁMÁBÓL. BUDAPEST, 1958.)

administrative borders, and a single landscape development plan was only drafted for the agglomeration area of the capital, Zürich.¹² An architect-politician, Armin Melli, devised a national holiday resort plan to handle issues caused by urbanisation triggered in the wake of tourism.¹³ In this plan there were suggestions for determined interventions for architecture tools, however, due to fragmented ownership structure, it was not implemented.

REGIONAL PLANNING BEGINS IN HUNGARY

No regional planning had any effect in Hungary before 1945, although certain design and planning trends were already present at an international level. It was Zoltán Magyarai, an officer working in the public administration, who presented his early views, in addition to some initial and isolated regional attempts which could be considered as the first initiatives for a comprehensive strategy. Layout arrangement and infrastructure development of the lake became a priority between the two world wars.¹⁴ The increasingly intensive and literally unlimited allocation of lots and

land quickly overstretched city and town contours, and coalescing settlements resulted in a large, landscape-scale problem. In 1931, the Hungarian Architect and Engineer Association organised an interdisciplinary conference where besides architecture and aesthetic issues, balneology, water management, transport and infrastructure problems were discussed. Uniform regional development and arrangement posed a problem for the public administration as well, as altogether three counties shared the region. Regional reform movements intended to establish a single Balaton County, which, even only for a short period, was in fact set up during the Soviet Republic of Hungary in 1919. Initiated by the regional NGOs (Balaton Association, Balaton Group), in 1931, the Royal Hungarian Balaton Management Committee was established, whose scope of authority reached as deep as 3 kms from the shore line. The Committee, besides development and tourism organisation tasks, had the right to oversee and co-ordinate architecture related issues as well, by harmonising the interests of the bath resort, the local community and the regional concept.

At the beginning of the forties, the Balaton Management Board commenced

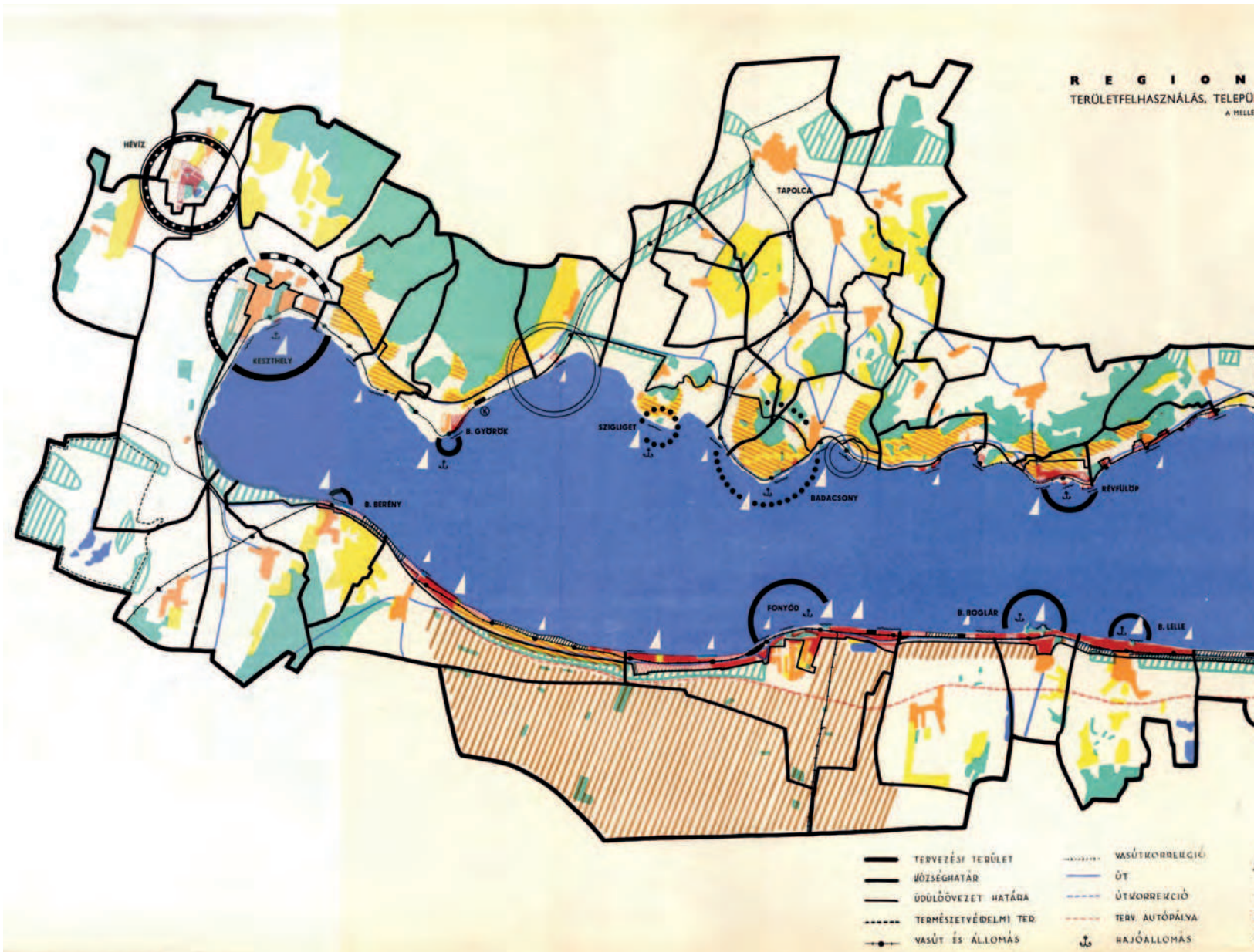
¹² Heinrich Peter: *Regionalplanung im Kanton Zürich*, Gebr. Pretz, Zürich, 1945

¹³ Armin Meili: *Bauliche Sanierung von Hotels und Kurorte*, Verlag für Architektur, Erlenbach-Zürich, 1945

¹⁴ Detailed description of the regional architecture strategies between the two World War: Wettstein Domonkos: *Regionális törekvések a Balaton-parti üdülőterületek építéstörténetében a két világháború között. Építés-Építészettudomány* 45(1-2) DOI: 10.1556/096.2017.45.1-2

4. ábra/fig.:
Balatoni Regionális
Tervvázlat -
Területfelhasználás és
települések
jellegvázlata. 1957 /
Balaton Regional Plan
- Land use and
characteristics of
settlements. 1957

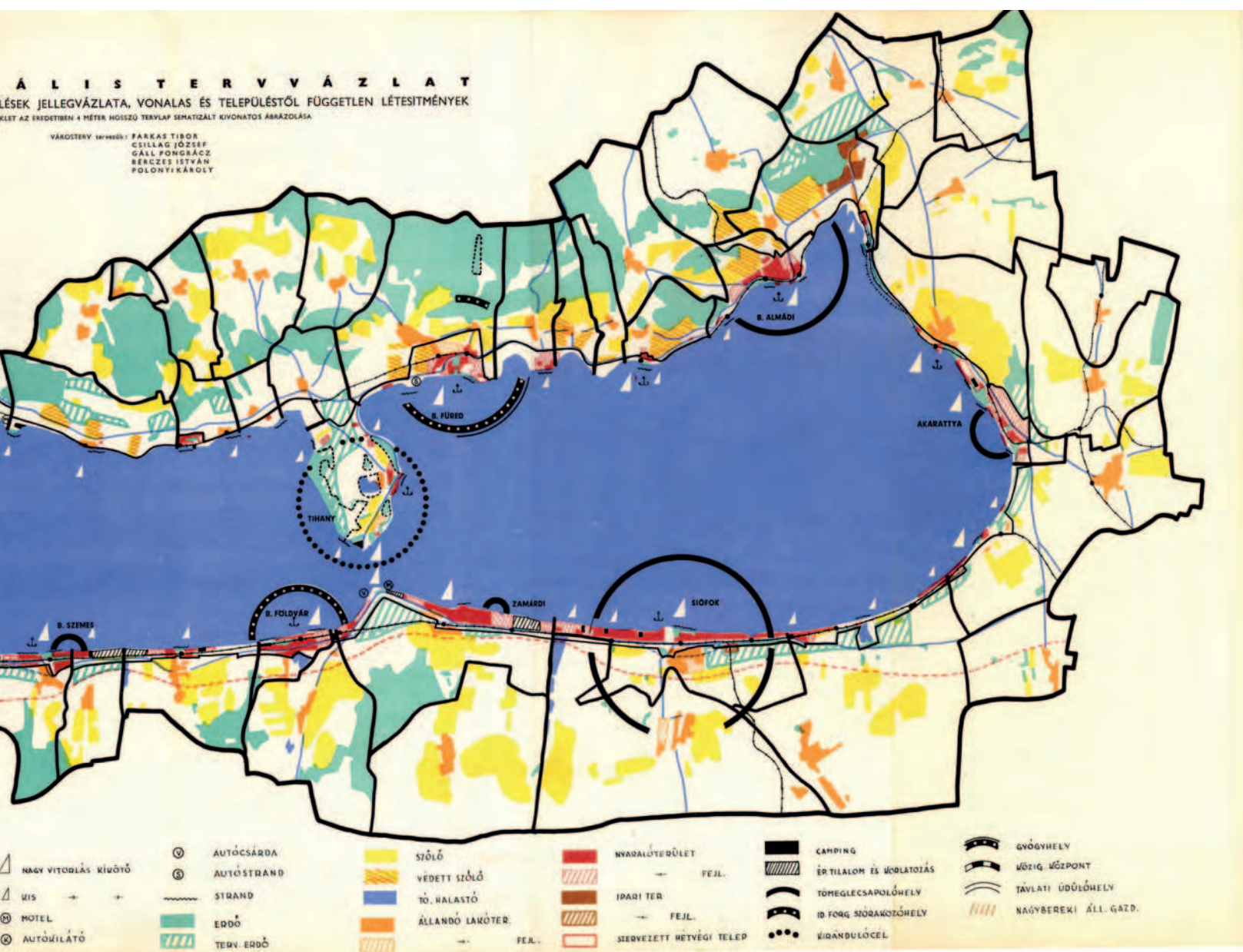
(FORRÁS/SOURCE:
FARKAS TIBOR
ARCHÍVUMA)

térség felett három vármegye osztozkodott. A területi reformmozgalmak egy egységes Balaton vármegye kialakítását tűzték ki célul, amely a Tanácsköztársaság idején, ha rövid időre is, de realizálódott. A fürdőtelepeken működő korai, alulról építkező regionális civilszervezetek (Balaton Egylet, Balaton Szövetség) kezdeményezésére 1931-ben megalakult a M. Kir. Balatoni Intéző Bizottság (BIB), melynek hatóköre a parttól 3 km-re terjedt ki. A fejlesztés és a turizmusszervezés mellett az építésrendészeti kérdésekben is koordináló jogkörrel rendelkezett,

összehangolva a fürdőtelep, az ösközség és a regionális lépték érdekeit.

A Balatoni Intéző Bizottság a negyvenes évek elején megkezdte egy regionális rendezési terv előkészítését. A tervezés metodikájának unikális jellegét a tópart civilszervezeteinek integrálásából adódóan egy alulról építkező szemlélet adta, mely a helyi fejlesztési potenciálokból kívánta a regionális érdekelt-ségű célokat kiemelni és támogatni. A terv a háborús évek miatt nem realizálódhatott. 1946-ban Tóth János publikált egy, az Építés- és Közmunkaügyi

the preparations of a regional layout plan. The unique nature of the design methodology was provided by a concept which was organised from bottom to top, as this concept attempted to pick and regional objectives from local development potentials, and attempted to support them. Plan implementation was hampered by the war. In 1946 János Tóth published a draft plan proposal at the request of the Ministry for Architecture and Public Works, and this study suggested, by¹⁵ reinterpreting the *CIAM functional town concept*,¹⁶ a patchlike

town and settlement system. The plan would have "chopped" bath resorts which stretched inland more than 250 metres, and it allocated significant areas as nature reserves." However, this publication was not highly popular. (Fig 1.)

After the war, massive reconstructions were kicked off, and regional planning went on to become a part of the agenda in Hungary. 1946 and 1947 witnessed several publications on regional planning, besides Károly Perczel mentioned earlier, Pál Granasztói, Imre Perényi and

15 Tóth János: *A Balaton környék egységes fejlesztése és rendezése. Tér és Forma* 1-3, 1946, 14-18.

16 The International Congress of Modern Architecture (CIAM) recorded its functional city idea in the 1933 Athens Charter.

Minisztérium felkérésére készített vázlatos tervjavaslatot,¹⁵ amely a tóparton a CIAM *funkcionális városeszméjét*¹⁶ átértelmezve sávós településrendszert javasolt. A 250 méternél mélyebben a tájba nyúló fürdőtelepeket „visszamszette” volna, és jelentős természetvédelmi rezervátumokat jelölt ki. Publikációja azonban nem talált visszhangra (1. ábra).

A háború után a helyreállítási és városrendezési feladatok kapcsán Magyarországon is napirendre került a regionális tervezés ügye. 1946-47-ben több publikáció is megjelent a regionális tervezésről, a már említett Perczel Károly mellett Granasztói Pál, Perényi Imre és Preisich Gábor vetették fel a nagy léptékű tervezés szükségességét. 1949-től az Országos Tervhivatal (OT) keretében működő Területrendezési Intézetben (TERINT) regionális vizsgálatok készültek a Sajó völgyére, a miskolci iparvidékre, a salgótarjáni medencére és a Zagyva völgyére. Az ötvenes évek elején azonban a TERINT feladatköre módosult, majd megszűnt, ezzel a regionális tervezés ügye néhány évre elakadt. Az OT-ben Jankovich István vezetésével 1953-ban indult újra a regionális tervezés, amivel párhuzamosan Perczel és Jankovich révén a BME Várostervezési Tanszékén megkezdtek az általános elméleti alapok lerakását. Bár Perczel jelentős nyugat-európai és amerikai tapasztalattal rendelkezett, az állambe rendezkedésből adódóan a szovjet regionális tervezés *projektív eszméjét* vették alapul: „A régiók akkor lesznek szocialista jellegűek, ha nem a jelenlegi helyzet adottságain alapulnak, hanem megtervezésüknél a jelenlegi adottságokon is alapuló távlati fejlesztésükből következő jövőbeni állapotot veszik figyelembe. A

szocialista régió tehát távlati állapotnak felel meg.”¹⁷ A perspektíva időbeliségét a szükséges és előre látható nagyberuházások 25-40 éves megvalósítási időtartama adta meg. A metodikában a táj fogalom is megjelent. A regionális terv a népesség, a termelés, a regionális településszerkezet, a közlekedési hálózat vizsgálata mellett a tájkompozíciót is tartalmazta, mint a természeti és az építészeti elemek együttesét: „A tájkompozíció a régió tervezett létesítményeinek (elemeinek) olyan egységes térbeli elrendezése, amely a természeti adottságokra támaszkodva, meghatározott rendszert eredményez.”¹⁸

ELMÉLET ÉS GYAKORLAT: A BALATON RÉGIÓ MINT SZABAD TÁJ

A rekreációs célú fejlesztés természeti környezettel alkotott szenzibilis viszonya révén a léptékszintek és tervezőközök sajátos kapcsolatait kívánta meg. A Balaton átfogó tervezése 1953-54-ben az Országos Tervhivatalban indult el Jankovich István koordinálásával, és a regionális vizsgálatokban Ormos Imre is aktívan részt vett a Főiskola részéről.¹⁹ Az általa vezetett kutatás keretében a lokális természeti adottságok és az üdülési ágak kombinálhatóságát vizsgálta (3. ábra). Az összegzőként elkészült tervvázlat a helyzetfelmérés mellett tájvédelmi javaslatokat is tartalmazott, kijelölve a védendő és fejlesztendő zöldfelületek rendszerét. Az 1957-ben a VÁTERV-ben elkészült Balatoni Regionális Tervvázlat²⁰ jelentősen épített a korábbi „Ormosféle tájvizsgálatra” – ahogy ezt Farkas Tibor, a regionális tervművelet felelőse visszaemlékezéseiben többször

15 Tóth János: *A Balaton környék egységes fejlesztése és rendezése. Tér és Forma* 1-3, 1946, 14-18.

16 *Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa (CIAM) az 1933-as Athéni Chartában rögzítette a funkcionális városeszméjét.*

17 Perczel Károly: *A regionális tervezés eddigi munkáiról és tapasztalatairól. Településtudományi Közlemények*, 13. 1961 május 50-55.o.

18 *uo.* 17.

19 Komoróczy Lajos: *A Balatonkörnyék üdülőterületeinek fejlesztési kérdései. Különlenyomat az Építésügyi Szemle 1957/2 számából.* Budapest, 1958.

20 *A Balatoni Regionális Terv építészeti és településtervezési vonatkozásairól részletesebben: Wettstein Domonkos: The balaton region as an experimental territory. Positions of architecture in the emergence of regional planning for recreation in Hungary. In: Építés - Építészettudomány* 44(1-2)129-177

5. ábra/fig.:

Balatonai Központi Fejlesztési Program üdülőterületi népességtervezete a kijelölt célterületeken / Balatonai Central Development Program,

population plan for selected destinations.

(FORRÁS/SOURCE: BONDOR JÓZSEF (ED.): BALATON- FEJLESZTÉS / DEVELOPMENT- PROJECT OF THE BALATON. BUDAPEST,

VT IDEGENFORGALMI PROPAGANDA ÉS KIADÓ VÁLLALAT, 1975.)

Gábor Preisich highlighted the necessity of large-scale planning. From 1949 regional surveys took place in Regional Arrangement Office which operated under auspices of the National Planning Office. These survey covered the industrial areas around Miskolc, the Salgótarján Basin and Zagyva Valley. However, at the beginning of the fifties, TERINT's scope changed, and later the unit was disbanded, hence, regional planning was stranded for a couple of years. Under the supervision of István Jankovich, regional planning was relaunched in the National Planning Office in 1953. Simultaneously, classroom courses were launched the Urban Planning Department of the Budapest University of Technology by Perczel and Jankovich. However Perczel gained significant international and American experience later, due to the state organisation and structure, the *projective concept* of Soviet regional planning was considered to a basis. "Regions will be of socialist type if they are not only based on the current situation, instead their planning should be based on both the current status and the status which is to be reached as a result of development plans to be implemented." As such, a socialist region

corresponds to a future status."¹⁷ Time span of the perspective was defined by the 25-40 year implementation period of the foreseeable and necessary large investments. The concept of landscape appeared in the methodology. The regional plan, in addition to examining population, production, regional town structures and transport network, also contained landscape compositions, as a compound element of natural and architectural features. "Landscape composition is a single spatial arrangement of planned regional facilities (elements) which based on natural features and characteristics results in a clearly defined system."¹⁸

THEORY AND PRACTICE: BALATON REGION - A FREE LANDSCAPE

The sensible relationship between recreation oriented development and nature called for a unique relationship among scale levels and planning tools. A comprehensive Balaton survey was launched in 1953 and 1954 in the National Design Bureau. The operation was co-ordinated by István Jankovich, and on behalf of the College, Imre Ormos also participated in regional

¹⁷ Perczel Károly: *A regionális tervezés eddigi munkáiról és tapasztalatairól. Településtudományi Közlemények, 13. 1961 május 50-55.o.*

¹⁸ see 17.

kiemeli. Az archív tervdokumentáció alapján 1957-ben újabb zöldfelületi vizsgálat már nem készült.

A komplex regionális üdülőtérületi fejlesztés újszerű feladatnak számított mind az építészek, mind a településtervezők számára, érdemi előképek híján az MTA-ban Granasztói Pál is a kísérletezésre helyezte a hangsúlyt. A szakmagyakorlás során korábban már megszokott urbánus morfológiai keretekből kiszakadva azonban nem csak az építészeti és települési léptékű tervezés számára kellett új eszközöket definiálni, de a zöldfelületek rendszere és léptéke is új kihívásokat adott a tájépítész – kerttervező szakemberek számára. A fejlesztést a Balatoni Intéző Bizottság (BIB) koordinálta, a regionális terműveletet a VÁTI vezette, míg a hatósági kont-

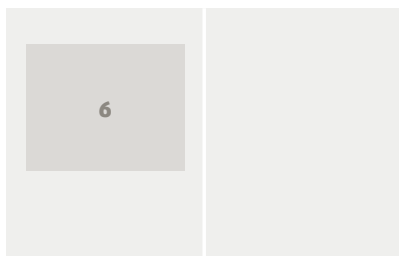
rollt a Balatoni Főépítészség látta el. A három intézmény közös személye Farkas Tibor volt, egyszerre lévén beruházó, tervező és engedélyező hatósági szereplő. Ormos 1957 után a regionális és települési tervezési feladatok mellett a Balatoni Intéző Bizottság munkáját a tervtanács állandó tagjaként is segítette.

Az üdülőtáj fogalmával foglalkozó korabeli publikációk²¹ lehetőséget adnak az elmélet és a gyakorlat összevetésére, az építészeti-urbanisztikai eszközöktől egyre inkább elkülönülő tájtervezés kezdeti feladatainak rekonstrukciójára. Ormos Imre *A szabad táj, mint a nagyvárosok lakóinak üdülőtérülete*²² című 1963-as publikációjában, miközben az üdülőtáj fogalmát vizsgálja, a Balaton-terv közelmúltban szerzett gyakorlati tapasztalatai is kirajzolódnak a hát-

21 Ormos Imre: *A kert- és tájépítész szerepe a város és táj tervezésben. Városépítés 2, 1967, pp. 9-12.* Ormos Imre: *Településeink üdülőtérületei és idegenforgalmi problémái. Városépítés 6, 1968, pp. 2-3.* Misley Károly: *Üdülőtérületi létesítmények tervezése és a tájvédelem. Városépítés 3, 1966, pp. 21-23.*

Kőszegfalvi György: *A tömeges üdülés és idegenforgalom tervezésének néhány időszerű kérdése. Településtervezési tájékoztató 3-4, 1968.*

22 Ormos Imre: *A szabad táj mint a nagyvárosok lakóinak üdülőtérülete. A kertészeti és szőlészeti főiskola évkönyve XXVII. évf. 1963 Mezőgazdasági Kiadó, 1963, Budapest. 189-208.o.*

6. ábra/fig.:

Balaton Üdülőkörzet
Regionális Rendezési
Terve, 1979 /
*Regional Plan for the
Balaton Recreational
Area, 1979*
(FORRÁS/SOURCE:
A BALATON ÜDÜLŐ-

KÖRZET REGIONÁLIS
RENDEZÉSI TERVE I.
KÖTET. [VÁTI], 1979.
(HOZZÁFÉRÉS:
LECHNER TUDÁSKÖZ-
PONT. RAKTÁRI
JELZET: DKT/OTTT/
BTI/-2281))

surveys.¹⁹ He led a study to examine whether local environmental features and holiday types can be combined. (Fig 3.) The draft plan compiled as a summary, besides a situational analysis, also contained nature protection recommendations, and defined a system of green areas to be protected and developed. The Balaton Regional Draft Plan,²⁰ compiled by VÁTERV in 1957, was mainly based on landscape examination conducted by Ormos - as highlighted in his memoirs by Tibor Farkas, the officer responsible for the regional planning operation. No new green area survey was conducted in 1957 based on the archive plan documentation.

Complex regional holiday resort development was a novel task for both architects and urban designers alike, lacking decent history, even Pál Garasztó of the Hungarian Academy of Sciences favoured experimenting. However, breaking away from the earlier urban methodology trends, new tools had to be defined for not only architecture and urban scale development, green area development and scale brought along new challenges for landscape planners and landscape designers. The development was co-ordinated by the Balaton Management Committee

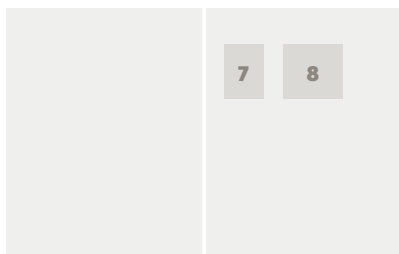
while the regional design operation was led by the VÁTI, and the supervising authority was the Balaton Chief Architect Office. A common link among these three institutions was Tibor Farkas, as he was an investor, a designer and an approving body as well. After 1957, besides regional and city planning assignments, Ormos helped assisted the operation of the Balaton Management Board as a permanent member of the planning council.

Contemporary publications²¹ dealing with holiday landscapes made it possible to compare theory with practice, and to reconstruct the initial tasks of a new landscape design approach which was breaking away from architecture-urban tools. In his 1963 publication titled "*Free landscape - holiday resort for city dwellers*"²² Ormos examines the concept of holiday resorts, and at the same time, highlights his practical experiences gained recently in terms with the Balaton Plan." By Ormos's definition, a resort area is just the opposite of the urban one as "cities fail to fulfil the most elementary biologic and psycho logic needs of the population". For the territorial demands of holidays, Ormos referenced to CIAM'S Athens

19 Komoróczy Lajos: *A Balatonkörnyék üdülőterületeinek fejelsztési kérdései. Különlenyomat az Építésügyi Szemle 1957/2 számából.* Budapest, 1958.

20 Detailed description of the Balaton regional planning history: Wettstein Domonkos: *The balaton region as an experimental territory. Positions of architecture in the emergence of regional planning for recreation in hungary.* In: *Építés - Építészettudomány* 44(1-2)129-177

21 Ormos Imre: *A kert- és tájépítész szerepe a város és táj tervezésben. Városépítés 2, 1967, pp. 9-12.; Ormos Imre: Településeink üdülőterületei és idegenforgalmi problémái. Városépítés 6, 1968, pp. 2-3.; Misléy Károly: Üdülőterületi létesítmények tervezése és a tájvédelem. Városépítés 3, 1966, pp. 21-23.; Kőszegfalvi György: *A tömeges üdülés és idegenforgalom tervezésének néhány időszzerű kérdése. Településtervezési tájékoztató 3-4, 1968.*
22 Ormos Imre: *A szabad táj mint a nagyvárosok lakóinak üdülőterülete. A kertészeti és szőlészeti főiskola évkönyve XXVII. évf. 1963 Mezőgazdasági Kiadó, 1963, Budapest. 189-208.o.**

7. ábra/fig.:

Zamárdi, 1972 /
Zamárdi, 1972
(FORRÁS/SOURCE:
FARKAS TIBOR
SZEMÉLYES
HAGYATÉKA)

8. ábra/fig.:

Balatonberény, 1972
/ Balatonberény, 1972
(FORRÁS/SOURCE:
FARKAS TIBOR
SZEMÉLYES
HAGYATÉKA)

térben. Ormos definíciójában az üdülő-táj az urbánus környezet ellentéte, mivel a város „a lakosság legelemibb biológiai és pszichológiai életfeltételeit sem tudja kielégíteni.” Ormos a Modern Építészeti Nemzetközi Kongresszusának (CIAM) Athéni Chartájára hivatkozik az üdülés területi igényeinél. A CIAM funkcionális város eszméjében a rekreáció, mint a termelő erők megújulásának folyamata szerepelt a munka, a lakás, a közlekedés és a szabadidő négyesében.

A táj megnyitása

Ormos szerint a táj üdülési potenciáljában nemcsak az objektív adottságok, hanem az üdülést keresőnek a természethez való személyes viszonya is lényeges; így a modernitást jellemző pozitivisták szemléletét finoman kimozdítva, Mőcsényi Mihály 1968-as, a szubjektum percepcióját kiemelő tájfogalmát készíti elő. Ormos rendszerében a táj élvezetének több egzisztenciális foka lehetséges a természetidea szentimentális megtapasztalásától a természettudományos összefüggések felismerésén alapuló tájévezetig. A természetélmény dominanciájára alapozva a rekreációt a „nyílt táj” kategóriájában tartja megfelelőnek, ahol az emberi tevékenységnek csak a lehető legkevesebb lenyomata rajzolódik ki a látványban, miközben szerinte a kultúrtáj már nem képes a hétköznapi urbánus kereteiből kiszakadó ember számára ellentétet adni.²³ Rendszerében különbséget kell tehát tennünk *nyílt táj* és *kultúrtáj* között, ami az üdülőterületi urbanizáció

korai stádiumait jelzi, miközben a tájalkítás totalitása révén mára már mindkét kategória az interdiszciplináris *urbanizált táj* fogalmában olvad össze.²⁴

A rekreációs célú tájhasznosításban már korán felmerült a természetvédelem-tájvédelem dichotómiája. A *nyílt táj* az emberi tevékenység jelenlétét is feltételezi, ezért „a természeti állapotnak csak konzerválását célzó természetvédelem nem megfelelő.” Eszközként a védelem alacsonyabb fokát, a tájvédelmet javasolja, mivel annak megközelítésében az üdülőterületeken a mezőgazdaság és az erdészet is tovább fejlődhet, sőt bizonyos korlátok közt még az ipari tevékenységek is. A tájba ágyazott létesítmények elhelyezésénél szükségessé vált a léptékszintek összekapcsolása, amire a – demokratikus berendezkedésű nyugati országoktól eltérően – az államszocializmus központi fejlesztési-intézményi kerete hatékony rendszert biztosított: „az üdülőterületek regionális tervezésében szükségszerű léptékbővülés következik be az egyéb területek regionális tervezéséhez képest. Itt ugyanis számos – a táji adottságok helyes kihasználásától erősen függő – létesítmény elhelyezése már a regionális tervezés stádiumában is olyan részletes megoldásokat kíván, amelyeket rendszerint csak az általános városrendezési tervek vagy még azoknál is nagyobb léptékben lehet egyértelműen kialakítani.”²⁵

Az építész tervezők szándéka szerint „szenzitív” formálás jellemezte a vízparti létesítményeket, ahogy Polónyi Károly, a fejlesztés déli parti főmér-

²³ lásd 27.

²⁴ Neil Brenner (ed.) *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin, Jovis, 2013.

²⁵ Gerle György: *Az üdülő- és idegenforgalom területrendezési vonatkozásai* *Településtudományi Közlemények*, 1967 május, pp. 46-65.

Charter. In the CIAM functional town concept, recreation, was considered to be a renewal instrument of productive force, among work, accommodation, transportation and leisure time.

Opening landscapes

According to Ormos, as for the holiday potential of the region is concerned, not only objective features but the personal relationship between nature and the individual seeking relaxation is significant, hence, slightly revolutionising the modernist and positivist approach, Ormos, in way, is preparing Mihály Mőcsényi's landscape concept of 1968 which highlights the perception of the subject. Ormos's system allows for multiple levels of enjoying the landscape, starting from a sentimental experience of nature to a scientific approach which deals with all kinds of connections and complexities. Based on the dominance of natural experience, this system considers recreation to be in a category for an "open landscape" where

only the smallest possible amount of human activity is visible in the views, while Ormos believes that a *cultural landscape* is no longer able to provide a benchmark point for individuals breaking away from everyday urban life.²³ Therefore, in his system we must make a difference between *open* and *cultural landscape*, which means an early stage of holiday resort urbanisation, while due to the totalitarian nature of landscape formation by now both categories have been merged into the concept of the *urbanised landscape*.²⁴

A dichotomy of nature and landscape protection appeared in recreation oriented landscape utilisation at an early stage. The *open landscape* assumes human presence, hence, "nature protection which only aims to conserve is not acceptable." "The system suggests a lower level of protection as a tool; landscape protection as agriculture and forestry can develop further in holiday resort areas, moreover, in certain cases industrial activities can also

²³ see 27.

²⁴ Neil Brenner (ed.) *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, Berlin, Jovis, 2013.

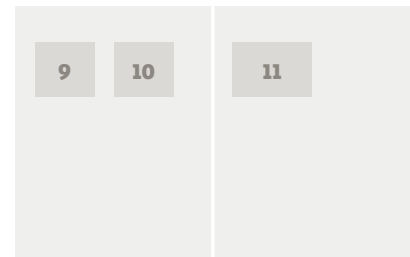
nőke visszaemlékezésében fogalmazott: „célunk a természet gyengéd érintése volt.”²⁶ Az erőforrások, technológiák és helyi anyagok adaptív felhasználása a modern építészet regionális útjára tett kísérlet volt, az eredményeket a CIAM 1959-es Otterloo-i kongresszusán ismertette Polónyi. A Balaton-terv plasztikusan reflektálta a nemzetközi fórumon jelen lévő TEAMX csoport elméleti törekvéseit, akik ebben az időben fedezték fel újra Patrick Geddes regionális vízióit.

Az integrált szemlélet „az egységes táji-építészeti kialakítás összhangjáért” adományozott 1965-ös UIA Abercrombie-díj indoklásában is megjelenik. A sikere a korábban felvázolt nemzetközi szakmatörténeti kontextusból is kirajzolódik. Az üdülőterületi terv projektív megközelítésén túl az üdülőtáj percepciójára is tekintettel volt, a természeti, topografikus adottságokhoz adaptív módon viszonyulva egyesítette az eltérő léptékszintek tervezőközeit, koncepcióit, ami a nemzetközi gyakorlatban egyedülálló jelenségnek számított.

Léptékváltások a zöldfelület tervezésben

Az Ormos által vezetett balatoni zöldfelületi tervezés feladata három nagy csoportban foglalható össze, a tervrendszer hármas léptékét követve. Az újszerű feladatot adó nagy táji léptékben az újraerdősítés jelentett kihívást, a nagyobb települések közt a vízpartig lenyúló erdőszávokat terveztek. A terv már regionális léptékben is nagy hangsúlyt fektetett az utazás során feltárolt tájélményre. A települések közötti beépítetlen szakaszokon a fásítást is úgy alakították, hogy az utazók zavartalanul a tóra lássanak. Települési léptékében a közösségi zöldfelületeket kellett formálni, elsődleges cél az épületek és épületcsoportok „zöldbe ágyazása” volt. A strandok és az állomások körüli parkok mellett sok helyen létesült új, szélvédett sétány is, melyekre 1-1,5 km-enként játszótérket, edzőparkokat fűztek fel. A harmadik tervezési lépték az állami tulajdonban lévő, nem nyilvános használatra szánt kertek, azaz a gyógyhelyek, hotelek, fürdők parkjainak

26 Polónyi Károly, *Építész-településtervező a perifériákon, Polónyi Károly retrospektív naplója, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2000.*

9-11. ábra/fig.:

Szigliget, 1972 /
Szigliget, 1972
(FORRÁS/SOURCE:
FARKAS TIBOR
SZEMÉLYES
HAGYATÉKA)

remain and develop." Placing facilities embedded into the landscape required the connection of scale levels which, to the contrary with democratic Western countries, was made much easier by the centralised state socialist system. 'a necessary leap of scale will take place in regional holiday resort planning in comparison with regional planning of other areas. It is explained by the fact that some facilities, even in the initial stage, require very detailed solutions and approach, and such solutions are usually implemented in generic urban development plans of even higher scale.²⁵

In line with the intention of architects and designers, a so-called "sensitive" configuration was applied to lake shore facilities. It is clearly reflected in Károly Polónyi's words (he was the Chief Engineer of the southern shore): "our objective was just gently touching the environment."²⁶ Adaptive utilisation of resources, technologies and local materials was at experimental step taken on the path of modern architecture,

and the results were announced by Polónyi at the 1959 CIAM conference in Otterloo. The Balaton plan plastically reflected the theoretical intentions of the TEAMX groups present on the international forum; they were then rediscovering Patrick Geddes's regional visions.

The integrated approach is present in the explanation of the UIA Abercrombie Award of 1965: for the harmony of the uniform landscape-architecture configuration". The success is confirmed by the international technical history and background. In addition to the projective approach of the holiday resort area plan, it took the landscape perception into consideration as well, by aligning adaptively design tools and conceptions of various scale levels with natural and topographic features, which was a unique concept in the international practice.

Scale of change in green area planning

The green area development lead by Ormos can be summarised in three

²⁵ Gerle György: *Az üdülő- és idegenforgalom területrendezési vonatkozásai* *Településtudományi Közlemények*, 1967 május, pp. 46-65.

²⁶ Polónyi Károly, *Építész-településtervező a perifériákon*, Polónyi Károly retrospektív naplója, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2000.

kialakítása volt. 1958 és 1964 között 71,2 hektár zöldfelületet rendeztek a fejlesztés keretében. A BIB megbízásából a helyszíni feladatokban Ormos Imre mellett az egyetemi oktató Csóti László, Mócsényi Mihály és Dalányi László, valamint Jancsó Vilmos (BUVÁTI) és Kiss Gusztáv (KÖZTI) is rendszeresen részt vett. 1967-ben a Főépítészség értékelte a fejlesztés 10 éves eredményét és rögzítette a további teendőket.²⁷ „Az egész Balatoni üdülőtértséget egy kertnek kell tekinteni s magas szintű tájkertészeti szemlélettel volna kívánatos irányítani kialakítását.” A Főépítészség intézményét azonban 1968-ban megszüntették, a BIB feladatkörét jelentősen csökkentették, ezzel a regionális eszme érvényesítésének szándéka ellehetetlenült.

Bár az egységes Balatoni Regionális Terv elsősorban műszaki fejlesztési eszme volt és a későbbi tájrendezési tervek tartalmához képest csak kezdeti lépéseket tett egy komplex tájzsemlélet felé, a korszak nemzetközi kontextusában kiemelkedett a természeti táj iránti

érzékeny megközelítés. A rendezésben Farkas Tibor szándékai szerint szigorú védettség alá helyezték a települések külterületét, a még meglévő összefüggő zöldterületeket, hogy a települések „egy nagy összefüggő zöldterületben ússzanak.” A főépítész szavai reflektálnak a *nyílt táj*, természet és épített környezet szimbiotikus víziójára, bár ő a modern Balaton-tájat, mint *monumentális plasztikát* értelmezte, ami a tájformálás és territoriális birtokbavétel dominánsabb eszközeivel szemben is megengedőbb volt. A szemléletbeli finom különbségek a hatvanas évek közepétől a turizmuspolitikai koncepcióváltások és a tópart egyre intenzívebb beépítése révén kerültek felszínre.²⁸

A hatvanas évek végére már érzékelhető problémákat eredményeztek a pénzügyi okokból elmaradó fejlesztések, miközben a nyaralónépesség évről évre jelentősen nőtt a tóparton. 1968-ban a Főépítészség megszűnését és az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetését követően a kormányzat elfogadta a Balatoni Központi Fejlesztési

²⁷ Farkas Tibor (ed.): *Főépítész beszámoló a Balatonkörnyék és Dunakanyar területéről. ÉM Balatoni és Dunakanyari Területi Főépítészsége. Kézirat, Budapest, 1967, p. 37.*

²⁸ Simon Mariann: *Hungarian Sea Promises a Rich Summer: Collective Good and Economic Interest in Socialist Leisure Architecture.* In: eds. Heynen, H. - Gosseye, J. (ed.) *Proceedings of the 2nd International Conference of the European Architectural History Network. Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Brussels, 2012, pp. 480-484.*

12

13

12. ábra/fig.:Révfülp, 1972 /
Révfülp, 1972

(FORRÁS/SOURCE:

FARKAS TIBOR

SZEMÉLYES

HAGYATÉKA)

13. ábra/fig.:Akarattya, 1972 /
Akarattya, 1972

(FORRÁS/SOURCE:

FARKAS TIBOR

SZEMÉLYES

HAGYATÉKA)

major groups; it followed the three-scale arrangement of the planning system." Planting new woods was a real challenge in the new landscape design scheme, and large stretches of forests, reaching as far as the lake shore, were planned among major towns. The plan, already at the regional scale, highly emphasised the immersion that the landscape provided for travellers. Trees were planted in uninhabited areas between two towns in a way to give an unobstructed view onto the lake. First and foremost, community green areas had to be shaped, the primary objective was to "embed the buildings and building groups" into a green area. In addition to parks around railway stations and beeches, walkways protected from the wind were built in several places, and playgrounds/street workout parks were set up in every 1.5 km. The third development phase was the establishment of state-owned gardens, spas, hotels, and baths which were not meant to be used publicly. Between 1958 and 1964, 71.2 ha of green area was dealt with under the auspices of the development. Requested by the BMC, besides Imre Ormos, László Csóti, Mihály Mócsényi and László Dalány, Vilmos Jancsó (BUVÁTI) and Gusztáv Kiss regularly participated in field tasks. In 1967, the Chief Architects Office evaluated the results of the 10 year long development, and determined future actions.²⁷ "The entire Balaton holiday resort area shall be considered a single garden, and its development shall be conducted

along high standard landscape gardening principles." However, the Chief Architect Office was terminated in 1968, BMC scope significantly decreased, and as such implementing regional principles became virtually impossible.

Though the single Balaton Regional Plan was primarily a technical development principle, and in comparison with later landscape design plans, it only took initial steps towards a complex landscape approach, its approach being sensitive to nature was of outstanding type in international context. The plan, as intended by Farkas, provided strict protection to external areas of towns and cities and contiguous green areas in order to make "towns swim among contiguous green spots". The Chief Architect's words reflect to the symbiotic vision of *open landscape*, nature and manmade environment, albeit he interpreted the modern Balaton landscape as a *monumental plastic piece*, which was more lenient with landscape arrangement and territorial ownership. Small differences in approach from the middle of the sixties emerged due to tourism concept changes and intensified construction along the lake shore.²⁸

Development lagging behind due to financial reasons triggered issues by the end of the sixties while the number of people seeking recreation facilities around the lake was on the rise in 1968, after the Chief Architect Office was disbanded and the New Economy Mechanism was given the green light,

²⁷ Farkas Tibor (ed.): *Főépítész beszámoló a Balatonkörnyék és Dunakanyar területéről. ÉM Balatoni és Dunakanyari Területi Főépítészsége. Manuscript, Budapest, 1967, p. 37.*

²⁸ Simon Mariann: *Hungarian See Promises a Rich Summer: Collective Good and Economic Interest in Socialist Leisure Architecture. In: eds. Heynen, H. - Gosseye, J. (ed.) Proceedings of the 2nd International Conference of the European Architectural History Network. Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Brussels, 2012, pp. 480-484.*

Programot (BKFP), amivel a táj intenzív modernizációjának újabb hulláma indult el²⁹ (5. ábra). A program csak a célterületekre koncentrált, az egységes régió eszméje ellehetetlenült, a spontán táji urbanizáció individuális terri-
tóriummokra kezdte bontani a látványt.

A TÁJ MODERNIZÁCIÓJÁTÓL A REHABILITÁCIÓIG

A Balaton-part a hetvenes évek elején formálódó tájrendezés diszciplínájának kísérleti territóriumaként is szolgált az intenzív modernizáció nem várt negatív környezeti hatásaiból adódó kihívások révén. A korszakot nemzetközi szinten is a modernitás projektív eszméjének válsága jellemezte, az eltérő diszciplínás szinteken fokozatosan lezajló posztmodern, majd abból kibomló *téri és ökológiai fordulat* a táji léptékű tudomány- és szakmaközi gondolkodásra is hatással volt, kinyitva az új szempontok felé értelmezés terét. A hazai tájtervezés elméleti megalapozása Mócsényi Mihályhoz és a már említett, 1968-ban általa kidolgozott tájfogalom bevezetéséhez köthető. Az elméleti konstrukció, bár Mócsényi későbbi interpretációja szerint is a korabeli ideológiai keretbe ágyazva, de mindazt meghaladva korát megelőző fogalmi kísérletként jelezte egy ökológiai szemléletű fordulat szükségességét. A tájtervezés gyakorlati kiindulópontját a VÁTI-ban a Tihanyi-félszigetre 1975-ben készült tájrendezési

terv jelenti, és hasonló tematikával 1976-78-ban a Badacsonyra is készült tájrendezési és összevont rendezési terv,³⁰ ami a tervezést mind területi, mind szakterületi lehatárolásában kiterjesztette.

A hetvenes évek végén a fokozódó környezeti problémákat jelzi, hogy az időközben módosított BKFP harmadik üteme már elsősorban az ökológiai károk helyreállítására fókuszált, miközben az MTA is összeállított egy környezetvédelmi javaslatot, amely alapján 1979-ben Kotsis Lajos vezetésével elkészült a Balaton Üdülőkörzet Regionális Rendezési Terve (6. ábra). A terv a fejlesztés és a modernizáció helyett a rehabilitációt hangsúlyozta, előrevetítve az építészet projektív megközelítésének szerepvesztését és az ökológiai szemlélet felértékelődését: „ez a terv egy súlyosan károsult, rohamosan romló és korszerű üdülésre felhasználható szabad területekkel alig rendelkező, sőt nagymértékben túlszűfolt üdülőkörzet orvoslása és rehabilitációja kell hogy legyen.”³¹ A spontán üdülőterületi urbanizáció szétfeszítette az első tervművelet regionális kereteit, az átalakuló táj dramaturgiája az összekeveredő területi identitások újragondolását tette és teszi azóta is folyamatosan szükségessé az eltérő léptékszintek diszciplínái számára. A táj fogalomtörténeti szerepe interdiszciplínás kontextusban a különböző pozíciókból kirajzolódó víziók közti közvetítő médiumként értelmezhető, a kezdeti tágabb léptékű esztétikai és kompozíciós kérdéseket fokozatosan a kultiváció és az ökológia komplex szempontrendszerre váltotta fel. ©

29 Az 1968 utáni Balaton-fejlesztésbeli változásokról részletesebben: Wettstein Domonkos: *Deformations of the Vacationscape. The mechanism of changing effects on the Balaton landscape after 1968.* *Architektúra&Urbanizmus*, 1-2, 2016, pp. 39-55.
30 Korbonits Dezsóné: *Összevont rendezési és tájrendezési terv.* VÁTI törzsszám: 1386/76 / Lechner Tudásközpont
31 Kotsis Lajos: *Az új regionális rendezési terv.* In: Illés, I. (ed.) *Tavunk, a Balaton.* Budapest, Natura Kiadó, 1981. pp 313-334.

the government approved the Central Balaton Development Programme which kicked off an intensive landscape modernisation.²⁹ (Fig.5.) The programme only concentrated on the target areas, the concept of a single region was eliminated, and the spontaneous landscape urbanisation started to segment the view into individual territories.

THE PATH FROM LANDSCAPE MODERNISATION TO REHABILITATION

Lake Balaton served as an experimental ground for the newly born landscape design discipline at the beginning of the seventies as intensive modernisation brought around unexpected negative environmental effects. The era, even at an international level, was characterised by a crisis of the projective concept of modernity, the post-modern *spatial and ecological change* taking place at different disciplinary levels had a major effect on landscape scale scientific and technical discussions, and opened up new paths of interpretation. Theoretic foundations of Hungarian landscape planning are attributed to Mihály Mőcsényi and his landscape concept introduced in 1968. The theoretical construction was a far reaching concept and a brave experiment to indicate that an ecology based change is necessary. A starting point of landscape planning in VÁTI was a plan devised for the Tihany Peninsula in 1975. A similar

plan was drafted for Badacsony in 1976-1978.³⁰ The plan detailed regional and technical aspects of the project.

Intensifying environmental issues of the 70's were indicated by the fact that the modified version of BKFP focused on the restoration of ecology related damage while the Hungarian Academy of Science compiled an environmental protection recommendation based on which in 1979 a Regional Arrangement Plan was drafted for Balaton holiday resort area. (Fig.6.) Instead of development and modernisation, the plan emphasised rehabilitation, and forecast how the projective approach of architecture mistakenly identified its role, and how the ecological approach got increasingly important. "This plan should serve as a remedy and rehabilitation of a seriously damaged and rapidly deteriorating holiday resort area which barely has any free areas and is massively overcrowded."³¹ Spontaneous holiday resort expansion burst open the frames of the first planning phase, dramaturgy of the changing landscape made it necessary to revise mixing regional identities. This necessity has been prevalent ever since for disciplines of different scales. The concept history role of the landscape in an interdisciplinary context can be interpreted as a medium among various visions appearing from certain positions, the initial, large-scale aesthetic and composition questions were gradually replaced by the complex criteria system of ecology and cultivation. ©

29 Az 1968 utáni Balaton-fejlesztésbeli változásokról részletesebben: Wettstein Domonkos: *Deformations of the Vacationscape. The mechanism of changing effects on the Balaton landscape after 1968.* *Architektúra&Urbanizmus*, 1-2, 2016, pp. 39-55.
30 Korbonits Dezsőné: *Összevont rendezési és tájrendezési terv.* VÁTI törzsszám: 1386/76 / Lechner Tudásközpont
31 Kotsis Lajos: *Az új regionális rendezési terv.* In: Illés, I. (ed.) *Tavunk, a Balaton.* Budapest, Natura Kiadó, 1981. pp 313-334.